

بررسی نقش گل نیلوفر آبی (لوتوس) در منسوجات ایرانی

علی محمودی عالمی

استادیار دانشگاه مارلیک نوشهر

الهه ارگنجی

دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی پارچه و لباس دانشگاه مارلیک نوشهر

چکیده

نیلوفر یکی از نمادهای مهم هنری در بستر تاریخ معماری و نقاشی است و از آن دسته از گیاهانی است که در آیین های مختلف مورد توجه بوده است و بین اساطیر ایرانی نیلوفر آبی، نماد آناهیتا، ایزد بانوی آب، در باور ایرانیان به شمار می آید. گل نیلوفر آبی (لوتوس) در ایران باستان از اهمیت ویژه برخوردار بوده و همواره مورد توجه هنر پردازان اقوام ایرانی بوده است. لوتوس در ایران نماد نور است. و بارزترین و زیباترین نقوش آن در تخت جمشید به تصویر کشیده شده است و بیشترین تحول لوتوس در منسوجات ایرانی در دوره صفویه شکل گرفته است.

در پژوهش حاضر هدف اصلی بررسی نقش و جایگاه نماد گل نیلوفر آبی (لوتوس) در ایران باستان است و علاوه بر آن نقش آن را در منسوجات دوره های تاریخی ایران بازبینی میکند. روش پژوهش توصیفی تحلیلی است و به صورت کتابخانه ای و با استفاده از منابع و اسناد تاریخی بوده است و جمع آوری داده ها از طریق فیش برداری و بازخوانی اسناد انجام گرفته است.

واژگان کلیدی: گل نیلوفر، لوتوس، منسوجات ایرانی

مقدمه

در طول حیات بشری ایرانیان در پیدایش فن بافندگی و توسعه پارچه بافی گام‌های موثری برداشته‌اند. شروع پارچه بافی در ایران تقریباً به ۸ تا ۱۰ هزار سال قبل از میلاد می‌رسد مطالعات دانشمندان نشان می‌دهد که اقوام ایرانی در دوره میانسنگی نیز با پارچه بافی آشنا بودند. (نوری نژاد، طالب پور، ۱۳۹۷)

نساجی سنتی (دستبافی) از جمله صنایعی است که از قدمت طولانی و بیشینه کهن برخوردار است و از زمان تاریخ مدون ایران و حتی روزگاری پیشتر می‌توان به سوابق روشن و درخشان آن دست یافت. نساجی سنتی، طی قرون و اعصار متمادی نه تنها تامین کننده البسه و پوشاک، بلکه به عنوان بخش مهمی از نیازهای اولیه مردم ایران بوده بلکه خود عرصه‌ای برای بروز ذوق و هنر و خلاقیت صنعتگران شایسته و هنرمندان این مرز و بوم بوده و هست. (یاوری، ۱۳۸۷)

همان طور که در آثار به جای مانده از پیش از اسلام (دوران هخامنشی و ساسانی) و پس از اسلام در ایران مشاهده میشود، نقوش نمادین، مختص به یک دوره خاص نبوده بلکه در ادوار تاریخی ایران زمین، به اشکال گوناگون تداوم و استمرار داشته اند و در واقع شمار زیادی از نمادها بر اساس ماهیت خود، سیر تحول تاریخی را در ایران طی کرده، باقی مانده و در دیگر دوره ها نفوذ یافته اند. از سویی ماهیت نمادین نقوش منسوجات از اهمیت زیادی در دوره های مختلف برخوردار است. استمرار نقوش نمادگرایانه منسوجات دوران هخامنشی و ساسانی به دوره صفوی نشان از تداوم و تسلسل سنتهای فرهنگی، هنری و باورهای ملی ایرانیان در خلق و پردازش آثار هنری است. به نظر می رسد که مهمترین موضوعات و نقوش انتقال یافته از دوران هخامنشی و ساسانی به دوره صفوی شامل نقوش طبیعی و گیاهی مانند درخت زندگی، گل لوتوس و نقوش حیوانی مانند سیمرغ، عقاب، طاووس، شیر، اسب و نقوش انسانی است. (محتوایی، ۱۴۰۰)

نیلوفر، گل ناهید است و ناهید در روایات مذهبی ایران قدیم، تصویری از مادینگی در هستی است که از جهاتی با اعتقادات هندیان باستان مشابهت دارد. سابقه کهن و اساطیری نیلوفر در نزد ایرانیان و هندیان به حدی است که آثاری از نیلوفر هشت، دوازده و حتی هزار برگ را در معماری و آثار باستانی این دو قوم به وضوح میبینیم. نیلوفر، نیلوفر، نیلوفر، نیلو پرک، نیلو پل، نیلو فل یا پیچک، نام همگانی یک گروه از گلها و گیاهانی است که به فارسی گل آبزاد یا گل زندگی و آفرینش و یا نیلوفر آبی میگویند. لوتوس نام همگانی و فرنگی این گل است که هشتاد تا صد گونه از آن دیده شده است. (مبینی، شافعی، ۱۳۹۴)

لوتوس در تمدن ایران یک نشان تاریخی است و همواره مورد توجه هنر پردازان اقوام آریایی بوده است، لوتوس در ایران نماد نور است. نقش لوتوس همانند سایر هنرهای کاربردی و تجسمی دارای یک روند تحول و سیر تکاملی در طول دورانهای مختلف باستان به خصوص در دوران اسلامی بوده است، سیر تحول نقش این گل تحول آن را از یک هنر آیینی به یک هنر کاربردی نشان می‌دهد. (سلیمانی پور اسنق، حسینی، ۱۳۸۸)

گل نیلوفر در دوره هخامنشی نماد صلح و زندگی در دوره ساسانی نماد قدرت و القای نیکبختی و در دوره صفوی گل شاه عباسی باز شده گل نیلوفر است. (محتوایی، ۱۴۰۰)

از این رو در پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این سوال هستیم که گل لوتوس در فرهنگ ایران چه نمادی دارد؟ و همچنین سیر تاریخی و تحولی این نقش مایه در منسوجات ایران چگونه است؟

روش تحقیق

روش پژوهش توصیفی - تحلیلی است. در تحقیقات توصیفی تحلیلی محقق علاوه بر تصویرسازی آنچه هست به تشریح و تبیین دلایل چگونگی بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن می‌پردازد. روش تحقیق در این مقاله کتابخانه‌ای و با استفاده از منابع و اسناد تاریخی بوده است و جمع آوری داده‌ها از طریق فیش برداری و بازخوانی اسناد انجام گرفته است.

نماد نیلوفر آبی (Lotos)

نماد اصولاً امری مبهم و گنگ یا حاصل یک گرایش احساسی نیست، بلکه نماد، زبان روح است. (پورکهارت، ۱۳۸۶)

نیلوفر شرقی یا سوسن یا گل سرخ غربی نمادی جهانی است. شمسی، قمری، تولد و مرگ است. همراه ایزدان خورشید هندو و مصری و ایزدان ماه سامی و مادر کبیر که ایزد بانوی قمری است ظاهر می شود. «گلی که در آغاز بود، سوسن با شکوه آب های بزرگ» «گلی که هستی از آن نشئت می گیرد و از بین می رود» به گفته یامبیلیکوس (Iamblicus) نیلوفر، نماد کمال است زیرا برگ ها، گل ها و میوه اش دایره ای شکلند. نیلوفر یعنی شکفتن معنوی زیرا ریشه هایش در لجن است و به سمت بالا می رود. از آب های تیره خارج می شود؛ و گل های آن زیر خورشید و روشنایی آسمان رشد می کند. ریشه اش مظهر ماندگاری، ساقه اش بند ناف که انسان را به اصلش پیوند می دهد. گلش پرتوهای خورشید؛ غلاف دانه، باروری آفرینش است. نیلوفر نماد انسان فوق العاده یا تولد الهی است. زیرا بدون هیچ ناپاکی از آب های گل آلود خارج می شود. (جی سی کوپر، ۱۳۷۹)

در اساطیر مصری، نیلوفر آبی معرف زمین تازه آفریده شده است که به شکل نیلوفر بر آب شناور است و اسرار نهانی ایزدان را با حرمت نگه می دارد. نیلوفر در اسطوره های هندو نمودگار بن مادینه حیات و نماد یونی یا اندام مونث است. در اسطوره آفرینش هندو، روح باشنده ی متعال به شکل یک نیلوفر زرین در دریای پهناور تجلی یافت. بودا به هنگام زایش با این نیلوفر مرتبط بود. نیلوفر نماد بودا و نمودگار خورشید بود. (رکس وارنر، ۱۳۸۹)

لوتوس در تمدن ایران یک نشان تاریخی است و همواره مورد توجه هنر پردازان اقوام ایرانی بوده است و در ایران نماد نور است. (سلیمانی پور اسنق، حسینی، ۱۳۹۴)

گل های پیچک، لوتوس یا نیلوفر، هر سه گیاهانی هستند که در فارسی، گل آب زاد، گل آفرینش، گل زندگی، و یا گل نیلوفر آبی نامیده شده اند. نیلوفر یکی از نمادهای مهم هنری در بستر تاریخ، معماری و نقاشی است و از آن دسته گیاهانی است که در آیین های مختلف مورد توجه بوده و بین اساطیر ایرانی، نیلوفر آبی نماد آناهیتا، ایزدبانوی آب در باور ایرانیان به شمار می آید. (میر شاهی، ۱۴۰۱)

لوتوس عنصر اصلی تزیین در معماری در دوران مختلف بوده و در باورهای دینی، مذهبی و اسطوره ای ریشه دارد. پس با گذشت زمان و تغییر عقاید نه تنها حضورش کمرنگ تر نشده؛ بلکه مستحکم تر شده است. با توجه به تصویرها و نقشه برجسته ها، در تخت جمشید لوتوس زینت بخش تمدن هخامنشیان است و در کارهای هنری ظاهر می شود. هنرمندان هخامنشی انسان را به دنیای ورای آنچه هست به دنیای بی زمان و دنیای عرفان می برند. لوتوس و گل آفتابگردان را قبلاً آشوری ها و مادها در تزیینات قصرهایشان به کار برده بودند، ولی هنرمندان هخامنشی نقش نیلوفر مصری را ترجیح دادند و با افسانه های مربوط به آن آشنا شدند و انگیزه ای برای تلفیق آنها با باورهای ایرانی یافتند. (سود آور، ۱۳۸۴)

لوتوس در دوره هخامنشیان

هنر هخامنشیان هنری جاویدان و باشکوه است و در عین حال، در زمان خود هنری کاربردی بوده است. در نگاه نخست تنها شکوه و بزرگی و تصور دشواری آفرینش این آثار، چشمگیر به نظر بیاید. اما با بررسی بیشتر و نگاهی دقیق تر به آثار و نقش های این دوران، پیچیدگی ها، رازها و روابط موجود بین عناصر به کار رفته در آن، حس زیباشناسی و شگفت پسندی ما را نیز ارضا می کند. چنین به نظر می رسد که عناصر تصویری موجود در آثار هخامنشی تنها برای تزیین و زیباسازی به کار گرفته نشده اند بلکه دارای بیانی نمادین و مفهومی عمیق تر می باشد. (میر شاهی، ۱۴۰۱)

گل لوتوس یکی از نمادهای مهم تمدن هخامنشی است. این گل دوازده برگی در تخت جمشید و شوش از اصیل ترین نشانه های این تمدن ۲۵۰۰ ساله است و در سده ی هشتم پیش از میلاد تصویر نیلوفر احتمالاً از مصر به فنیقیه و از آنجا به سرزمین ایران انتقال یافت و در این سرزمین ها گاهی جانشین درخت مقدس بوده است. (سلیمانی پور اسنق، حسینی، ۱۳۹۴)

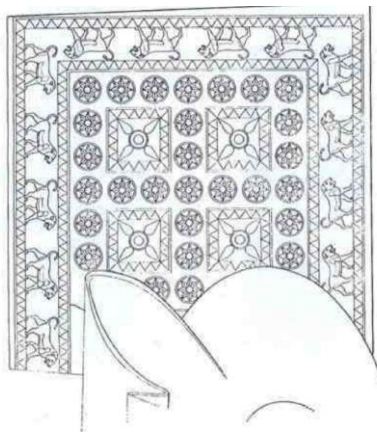
در نگاره های کاخ داریوش و همچنین با وضوح بیشتری در کاخ خشایار شاه خراش هایی روی لباس ها به چشم می خورند که

راهنمای نقاشان برای رنگ آمیزی آنها بوده است، به این ترتیب می توان تصویر دقیقی از لباس شاه به دست آورد. لباس شاه از سه قطعه پارچه مختلف تشکیل می شد. فقط در اینجا پارچه یک رنگ، به رنگ قرمز ارغوانی، در پایین لباس قرار داشت؛ معلوم است که پارچه روی شانه از نقش دایره هایی که میان آن را برگ و گل پر کرده، آکنده است. نقش پارچه قسمت میانی کمی متفاوت است، گل نیلوفر بسیار زیبایی در میان دایره و برگ های تزیینی در پیرامون آن قرار دارد. هر سه پارچه و همچنین لبه دور گردن حاشیه ای دارد که در لباس شاه عبارت است از ردیف های شیرهای در حرکت و به رنگ قرمز بر زمینه ای به رنگ آبی. (تصویر شماره ۱) این همان شیرهایی هستند که از پیشانی سایه بان نگارنده داریوش در پلکان آپادانا و نیز در حاشیه ای لبه زیرانداز شاه دیده می شوند (تصویر شماره ۲) دقت در نگاره تخت جمشید آشکار می سازد پارچه تخت، که شاه روی آن نشسته است خراشیدگی بسیار ظریفی دارد در بخش میانی همان چهار گوش های گلداز فرش پاتریک به چشم می خورد، اما در اینجا این چهار گوش ها در حصار گل میخ های نیلوفری، در حاشیه بیرونی شیرهای در حال حرکت نقش شده است. نقشی که همواره در ارتباط با شاه به چشم می خورد. در اصل این نقاشی ها در نگاره ها با رنگ های درخشان نقاشی شده بودند و خراش هایی روی نگاره ها تنها راهنمای نقاش بوده است. ظاهراً فرش هایی از این دست در کارگاه های شاهی خزانه تولید می شده و به منزله یک کالای صادراتی پر ارزش سر از دم و دستگاه های ایرانی سکاها در آورده است. (کخ، ۱۳۸۴)

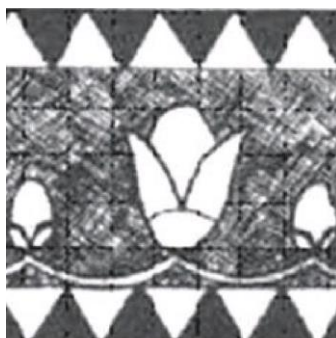
تصویر شماره ۱: لباس خشیار شاه بازسازی شده به کمک خراشیدگی های روی نگاره ی حرمسرا برگرفته از کتاب زبان داریوش، ص ۱۶۶

تصویر شماره ۲: فرش روی تخت شاه برگرفته از کتاب از زبان داریوش، ص ۱۶۰

تصویر شماره ۳: نقش پارچه های هخامنشی با توجه به نقوش کاشی های شوش برگرفته از کتاب تاریخ پوشاک ایران، ص ۱۹۲

تصویر شماره ۴: نقش پارچه های هخامنشی با توجه به نقوش کاشی های شوش برگرفته از کتاب تاریخ پوشاک ایران، ص ۱۹۶

در دین زرتشت این گل سمبل اهورا مزدا است. سمبل انسانی اهورا مزدا نیم تنه مردی است که شاخه‌ای از گل لوتوس را در میان انگشتان خود گرفته است از آنجایی که این گل مظهر سه خدای دین هخامنشیان یعنی میترا یا مهر، آناهیتا و اهورا مزدا است. بارزترین و زیباترین نقوش آن در تخت جمشید به تصویر کشیده شده است. بیشترین تحول لوتوس در دوره صفویه شکل می‌گیرد و در دوره زندیه و قاجاریه تحول چندانی در گل به وجود نیامده است. (سلیمانی پور استنق، حسینی، ۱۳۹۴)

لوتوس در دوره اشکانیان

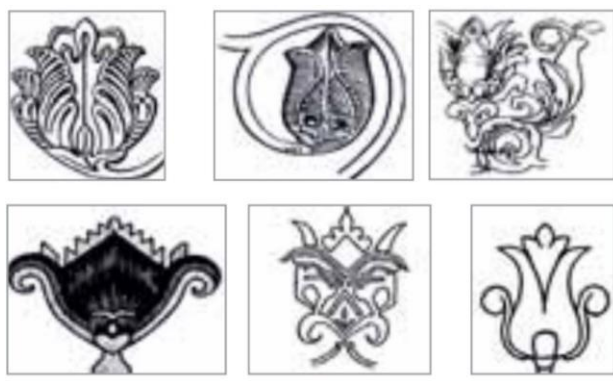
پارچه بافی در دوره اشکانی نیز رونق داشت و تجارت ابریشم جایگاه استواری پیدا کرد. با ورود ابریشم طبیعی از چین و صنعت بافندگی به ویژه بافت‌های ابریشمی پیشرفت بسیار کرد و از منابعی همچون تندیس‌ها سنگ‌نگاره‌ها و نگارگری و یا تکه پارچه‌های به دست آمده از جاهای گوناگون ما را از مهارت اساتید پارچه بافی و دوزندگان و هنرمندان در نقش انداختن نمادهای گوناگون و شیوه قلاب بافی، سوزن دوزی، مروارید دوزی و سنگ دوزی بر روی پارچه‌های ساده آگاه می‌سازد. (رحیمی، ۱۴۰۰)

لوتوس در دوره ساسانی

هنر ساسانی تا اندازه زیادی سنت‌های هخامنشی و اشکانی را تعقیب و از لحاظ عظمت با هنر رم و بیزانس برابری می‌کرد و حتی به تدریج هنر بیزانس را تحت نفوذ قرار داده و به نحوی که پس از ظهور اسلام و فتوحات اعراب، هنر اسلامی مستقیماً از هنر ساسانی تأثیر پذیرفت. علاوه بر این‌ها هنر ساسانی، گل نیلوفر را در طرح و نقشه قالی و پارچه‌ها نیز به کار گرفته است. طرح‌ها و نقوش بافته‌های ساسانی بسیار زیبا و پر جلوه بوده و همین ویژگی سبب شهرت آنها شده بود. (تصویر شماره ۵ و ۶) نمونه زیر نیز قطعه پارچه‌ای مربوط به دوره ساسانی است که در موزه برلین نگهداری می‌شود روی این قطعه پارچه دو ردیف گل و پرند است. پرندها در دو ردیف افقی و در جهت مخالف حرکت می‌کند و در فاصله پرندها نیز یک نیلوفر وجود دارد (ریاضی، ۱۳۸۳) (تصویر شماره ۷)

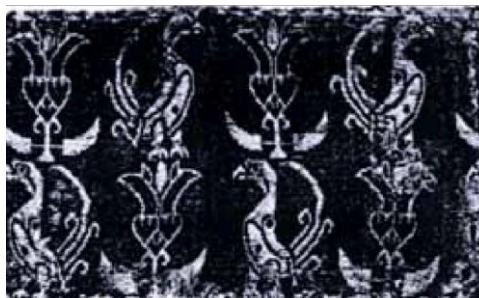
هنر ساسانی را باید هنری شاهانه دانست چرا که بیشتر اختصاص به بازنمایی اعمال و احوال پادشاهان مختلف داشت، اما در عین حال به طیف گسترده‌ای از نگاره، نقوش گیاهی، جانوری و پرند ای گاه با کاربردهای نمادین یا رمزی نیز بهره برداری شده است. (گیرشمن ۱۳۷۰: ۱۲۳)

تصویر شماره ۵: شیوه‌های ترسیم نیلوفر آبی بر گرفته از کتاب دست بافت های روستایی و عشایری ، ص ۱۰۶

تصویر شماره ۶: نقش گل نیلوفر در منسوجات ساسانی بر گرفته از کتاب طرح‌ها و نقوش لباس‌ها و بافته‌های ساسانی ص

تصویر شماره ۷: نقش نیلوفر آبی در قطعه پارچه موجود در موزه برلین بر گرفته از کتاب طرح ها و نقوش لباس ها و بافته های ساسانی، ص ۱۱۲

در دوره اسلامی، طرح نیلوفر از حالت ساده بیرون آمد و فرم تزئینی و استیلیزه تری به خود گرفت و خطوط منحنی و مارپیچ هم بیشتر گشت. برگ های این گل در کنار خود گل متجلی شدند. به کارگیری گل نیلوفر در هنر اسلامی سابقه دیرینه تری نیز دارد. از دوران ساسانی آثار هنری بسیاری به دست آمده است که نمایانگر توسعه فرهنگی و هنری این برهه از تاریخ است. (رضوی، خواجه گیر، ۱۳۹۲)

پراکندگی نیلوفر آبی به شکل ها و شیوه های گوناگون در هنر ساسانی و فرش بافی فارس به حدی است که پس از گل هشت پر پازیریک آن را باید پربرکت ترین نقش مایه باستانی در هنر فرش بافی دانست. (پرهام، ۱۳۷۱)

لوتوس در طرح و نقش پارچه های ایلخانی

در این پارچه ها موضوعات تزئینی گیاهی که شکل طبیعی آنها تغییر یافته دیده می شود، موضوعات طرح ها شامل برگ های گیاهانی است که از ساقه نمی رویند، بلکه از ریشه و گاهی از زمین می رویند و سراسر پارچه را می پوشانند و در نتیجه زمینه را به صورت باغچه ای در می آورند. میان این نوع تزئینات و تصاویر کتاب های خطی اواخر دوره مغول و تیموری شباهت های زیادی وجود دارد. در این دوره طرح های لوتوس یا نیلوفر به صورت یک عنصر تزئینی اصلی طرح های ایرانی درآمد، این طرح نوآوری جدید نبود اما طی دو قرن به عنوان یکی از عناصر اصلی طراحی پارچه مورد استفاده قرار گرفت. (نوری نژاد، طالب پور، ۱۳۹۷)

لوتوس در دوره تیموریان

یکی از مشهورترین کاربردهای نیلوفر در آثار هنری ایرانی، استفاده از نوعی طرح نیلوفری در فرش های ایرانی است که به نقوش هراتی یا نقوش ماهی در هم مشهور است. (رضوی، خواجه گیر، ۱۳۹۳)

هراتی از جمله نقوش ایرانی است که ریشه در تاریخ و ایران باستان دارد. این نقش از اواخر دوره تیموری و در تمام دوران صفوی مورد استفاده بافندگان قرار داشته و بعدها نیز تاثیر عمیقی بر تعدادی از نقشه های ایرانی داشته است. (ژوله، ۱۳۸۱)

تزئینات منسوجات این دوره شبیه به شیوه چینی است و در مینیاتورهای این دوره پارچه ها و لباس ها هم به سبک چینی نقش شده است. تزئین پارچه ها شامل طرح اژدها، طاووس و تزئینات گیاهی از قبیل شقایق و نیلوفر آبی است. از مهمترین موضوعات تزئینی که در دوره تیموریان استفاده می شد، ترسیم اشکال گیاهی متصل است. (نوری نژاد، طالب پور، ۱۳۹۷) (تصویر شماره ۸)

تصویر شماره ۸: پارچه ابریشمی، با نقش گیاهان متصل دوره ی تیموری، قرن چهارده میلادی بر گرفته از کتاب تاریخ پارچه و نساجی : ص ۳۷

لوتوس در منسوجات دوره صفوی

علاقه صفویان به باغ ها و گل ها منجر شده است که آرایه های نباتی از محبوب ترین نگاره های این زمان باشد. انواع درختانی از قبیل بید، صنوبر، کاج و درختان پرشکوفه که مورد علاقه نگارگران تبریز هم بود، به صورت باریک و کشیده در طرح پارچه به کار رفته است. طرح برگ های کنگره ای نوک تیز و استفاده از انواع گل ها در تکمیل زمینه کار نیز از ویژگی های مکتب نگارگری تبریز است. (برزین، ۱۳۶۴)

نقوش نقش مایه های به کار رفته بر روی منسوجات در دوران صفوی، علاوه بر جنبه زیبایی و تزئینی، بیشتر در موارد از جنبه نمادین و اسطوره ای برخوردار بودند. این نقوش که زاده مکتب اصفهان بودند، گاهی ریشه در تاریخ ایران پیش از اسلام داشتند؛ و گاه از تفکرات و هنر اسلامی برآمده بودند. تنوع نقوش در این دوره بسیار چشمگیر است. در دوره صفویه، صحنه های شکار، اشکال حیوانات و نقوش گیاهی به صورت واقعی و گاه انتزاعی نشان داده می شدند. (توسلی، ۱۳۸۷)

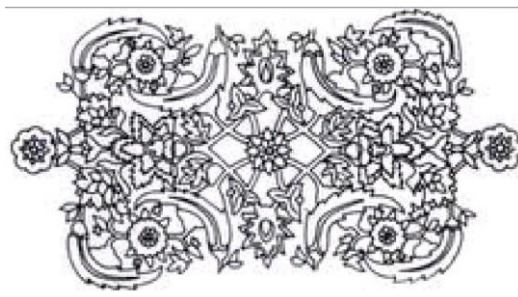
در دوره صفوی نقشه های ظریف اسلیمی تحول و پیشرفت زیادی کرد و در کاشی کاری، خاتم کاری، نقش پارچه، قالی بافی همراه با نقوش گل و بوته که خطایی نامیده می شوند، به کار رفت. در ایران اوج کاربرد اسلیمی ها در دوره صفوی است. انواع گل های لاله، نسترن و نیلوفر روی پارچه بافته می شود. (نوری نژاد، طالب پور، ۱۳۹۷)

به کارگیری گل نیلوفر در هنر اسلامی سابقه دیرینه تری نیز دارد و بیشترین تحول گل نیلوفر در دوره صفوی شکل گرفت. در این عهد یک بار دیگر نقش قدرتی نیلوفر در حیطه پادشاهی احیا گردید و پایه و اساسی برای نقش‌بندی گل شاه عباسی شد که نشان مخصوص شاه عباس بوده است. در نقوش تزئینی ایران دیده می‌شود که گل نیلوفر آبی نه تنها بزرگترین گل تزئینی بلکه در چرخشی که اصطلاحاً به چرخش خطایی موسوم است نقش مرکزی دارد. (تصویر شماره ۹) در یک گردش خطایی همه تزئینات ایرانی - اسلامی تمامی گل‌ها و گردش خطایی از گل شاه عباسی نیلوفر آبی، آغاز می‌شود. نیلوفر آبی در آیین های آریایی مظهر تجلی و نورایی است. پس می‌توان گفت این است که گردش گل خطایی از گل شاه عباسی نیلوفر آبی شروع می‌شود، می‌توان دلیلی بر اهمیت این گل به عنوان مظهر تجلی باشد. بدین معنا که تمامی گل‌های خطایی از درون آن سر بر می‌آورند و متجلی می‌شوند. بنابراین میان عناصر مختلف در طراحی قالی نیلوفر قابل قبول ترین و از نظر بومی، زیباترین آنهاست. هیچ کدام از عناصر دیگر این همه در تجسم نقش قالی موثر نبودند آنچنان که در دوران هخامنشیان در طراحی قالی این سنبل هم به صورت نیمرخ هم به صورت نمادی کامل نقش اساسی داشته است. (رضوی، خواجه گیر، ۱۳۹۲)

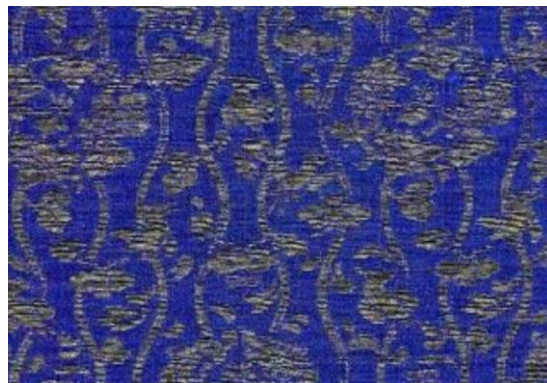
تصویر شماره ۹: برگرفته از کتاب آرایه ها و نقوش ختایی در هنر تذهیب و طراحی فرش ص ۱۸۵

تصویر شماره ۱۰: طرح هراتی برگرفته از کتاب تاریخ اساطیر ایران، لوح ۸۶

تصویر شماره ۱۱: بخشی از پارچه جامه ی ترمه ی دستباف ۹۰-۱۸۶۰ میلادی برگرفته از کتاب منسوجات ایرانی، ص ۱۶۸

تصویر شماره ۱۲: پارچه زربفت متعلق به دوران صفویه ، قرن هفدهم میلادی برگرفته از کتاب تاریخ پارچه و نساجی ص ۴۶

تصویر شماره ۱۳: پارچه گل ابریشمی با تار و پودر نقره ، دوره صفوی ، برگرفته از کتاب تاریخ پارچه و نساجی ص ۴۶

لوتوس در منسوجات دوره قاجار

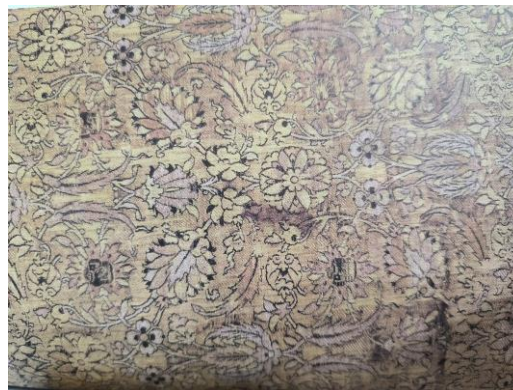
دوره قاجار از بدترین دوره‌ها در طول تاریخ ایران برای پارچه بافی است؛ زیرا انواع پارچه‌های خارجی به ایران وارد می‌شد و ضعف شاه و حکومت و عدم علاقه پادشاهان به صنایع موجب می‌شد که هیچ فعالیتی در پارچه بافی به وجود نیاید. دوره قاجار

هم زمان با انقلاب صنعتی و ماشینی در اروپاست و پارچه بافی دستی ایران نمی توانست در برابر این هجوم سر از پا بایستد. (نوری نژاد، طالب پور، ۱۳۹۷)

نقوشی که در پارچه های این دوره مشاهده می شود را می توان به نقوش گیاهان، انسان، حیوانات و نقوش هندسی تقسیم کرد. طراحان پارچه از عناصر گیاهی و هندسی در نقوش پارچه استفاده می کردند. نقوش گیاهی شامل بته جقه و گل ها به همراه اسلیمی ها و ختایی دهها به کار می رفت و نقش انواع گل ها مانند گل سرخ، لاله و نیلوفر روی پارچه دیده می شد. نقش بته جقه رواج زیادی داشت و شاه و درباریان از پارچه های با نقش بته جقه استفاده می کردند. (فریه، ۱۳۷۴)

تصویر شماره ۱۲: کت (نیم تنه) با چاپ روی کرباس. حوالی ۱۸۵۰ میلادی بر گرفته از کتاب منسوجات ایرانی، ص ۱۸۰

تصویر شماره ۱۳: پارچه جامه ی زربفت دستبافت ۵۰-۱۸۰۰ میلادی بر گرفته از کتاب منسوجات ایرانی صفحه ۱۹۹

تصویر شماره ۱۴: حاشیه انتهایی حمایل، دستبافت ۷۰-۱۸۴۰، بر گرفته از کتاب منسوجات ایرانی ص ۱۷۶

بحث و نتیجه گیری

گل نیلوفر (لوتوس) در باورهای دینی، مذهبی و اسطوره‌ای ریشه دارد پس با گذشت زمان و تغییر عقاید نه تنها حضورش کمرنگ تر نشده بلکه مستحکم تر شده است. گل نیلوفر در دوره هخامنشی نماد صلح و زندگی و یکی از نمادهای مهم تمدن هخامنشی است و از اصلی ترین نشانه تمدن ۲۵۰۰ ساله است؛ در دوره ساسانی نماد قدرت و القای نیکبختی و در دوره صفوی گل شاه عباسی باز شده گل نیلوفر است؛ و بیشترین تحول لوتوس در دوره صفویه شکل می گیرد زیرا نقش قدرتی نیلوفر در حیطه پادشاهی احیا گردید و پایه و اساسی برای نقش بندی گل عباسی شد که نشان مخصوص شاه عباس بوده است. و در نقش گل نیلوفر در عصر اسلامی متحول شد و به صورت گل انار و گل شاه عباسی در عصر صفویه مورد استفاده هنرمندان قرار گرفت. و در دوران زندیه و قاجاریه تحول چندانی در گل به وجود نیامد. و در پژوهش پیش رو تاکید اصلی بر نقش لوتوس یا نیلوفر آبی در منسوجات دوره های تاریخی ایران است سعی شده تا تحول گل نیلوفر را در منسوجات و پارچه ها در دوره های مختلف تاریخی ایران در قالب یک مقاله جمع بندی کند .

پیشنهاد هایی که ارائه می شود شامل، به کار گیری از نقش مایه نیلوفر آبی (لوتوس) به عنوان کانسپت در طراحی پوشاک زنان و مردان است .

منابع

- نوری نژاد، سمیه، طالب پور، فریده، ۱۳۹۷، تاریخ پارچه و نساجی، تهران، دانشگاه پیام نور
- یاوری، حسین، ۱۳۸۷، نساجی سنتی ایران، تهران، انتشارات سوره مهر
- محتوایی، شهین، ۱۴۰۰، مطالعات ایران شناسی، سال هفتم، شماره بیست و یک، صفحه ۱۷۰
- مبینی، مهتاب، شافعی، آزاده، ۱۳۹۴، نقش گیاهان اساطیری و مقدس در هنر ساسانی با تاکید بر نقوش برجسته و گچ بری، جلوه هنر، شماره ۱۴، صفحه ۴۵
- سلیمانی پور اسنق، علی، حسینی، سید محمد حسین، ۱۳۹۴، نقش و مفهوم گل و گیاه در معماری و هنر ایران باستان، دومین همایش ملی، معماری، عمران توسعه نوین شهری
- بورکهارت، تیتوس، ۱۳۸۶، مبانی هنر های اسلامی، مترجم، امیر نصری، تهران، انتشارات حقیقت، صفحه ۱۱۱
- جی. سی. کوپر، ۱۳۷۹، فرهنگ مصور نمادهای سنتی، ترجمه ملیحه کرباسیان، تهران، نشر فرشاد، صفحه ۳۷۰
- رکس وارنر، ۱۳۸۹، دانشنامه اساطیر جهان، برگردان دکتر ابوالقاسم اسماعیل پور، انتشارات هیرمند، صفحه ۵۷۵
- رحیمی، پریچهر، تاریخ پوشاک ایران، نگرشی بر پوشاک ایران، دوره اشکانی و ساسانی، جلد ۲، تهران، دانشگاه هنر
- میر شاهی، مهسا، ۱۴۰۱، نماد شناسی نقش نیلوفر بر بدنه پلکان شرقی آبادانا، فصلنامه علمی- تخصصی مطالعات میان رشته ای هنر و علوم انسانی، سال اول، شماره اول، صفحه ۱۶۰-۱۵۱
- کخ، هاید ماری، ۱۳۸۹، از زبان داریوش، مترجم دکتر پرویز رجبی، ناشر کارنگ، صفحه ۱۶۵
- ریاضی، محمد رضا، ۱۳۸۲، طرح و نقوش لباس ها و بافته های ساسانی، تهران، گنجینه هنر
- گیرشمن، رومن، ۱۳۷۰، هنر ایران در دوره پارسی و ساسانی، مترجم بهرام فره وشی، تهران، توس، صفحه ۱۲۳
- رضوی، اکرم السادات، خواجه گیر، علیرضا، ۱۳۹۲، دو فصلنامه علمی-ترویجی پژوهش هنر، سال سوم، شماره ششم
- پرهام، سیروس، ۱۳۶۴، دست بافت روستایی و عشایری فارس، تهران، انتشارات امیر کبیر
- ژوله، تورج، ۱۳۸۱، پژوهشی در فرش ایران، تهران، انتشارات توس
- برزین، پروین، ۱۳۶۴، پارچه قدیم ایران، هنر و مردم، شماره ۵۹، صفحه ۴۳-۴۴
- توسلی، رضا، ۱۳۸۷، بررسی تطبیقی نقوش منسوجات صفوی و عثمانی، دو فصلنامه مطالعات هنر اسلامی
- فریه، دبلیو، ۱۳۷۴، هنر های ایران، مترجم پرویز مرزبان
- وردن، جنیفر، بیکر، پاتریشیال، ۱۴۰۱، منسوجات ایرانی، تهران،
- سود آور، ابوالعلا، ۱۳۸۴، فره ایزدی در آیین پادشاهی ایران باستان، نشر نی

Ali Mahmoudi Alami

Assistant Professor of Marlik Nowshahr University
design at Marlik Nowshahr University

Elahe Organji

Master's student of fabric and clothing

Abstract

The lotus is one of the important artistic symbols in the context of the history of architecture and painting, and it is one of those plants that have been of interest in various rituals, and among Iranian mythology, the lotus is the symbol of Anahita, the goddess of water, in Iranian belief. . The lotus flower was of special importance in ancient Iran and has always been the focus of the artists of Iranian tribes. Lotus is a symbol of light in Iran. And its most obvious and beautiful motifs are depicted in Persepolis and the most evolution of lotus in Iranian textiles took place during the Safavid period.

In the present study, the main goal is to investigate the role and place of the lotus flower symbol in ancient Iran, and in addition, it reviews its role in the textiles of Iran's historical periods. The research method is descriptive and analytical, and it was done in a library and using historical sources and documents, and data collection was done by scanning and rereading documents.

Keywords: lotus flower, lotus, Iranian textiles